

SUSAN GAL

Mi a nyelvcseré és hogyan történik?*

Köztudott, hogy a nyelvcseré világjelenség: minden kontinensen és sok történelmi korszakból van példa arra, hogy egy nép vagy kisebb népcsoport elhagyja mindennapi nyelvét és átáll egy másik nyelv használatára. Ebben a folyamatban a kétnyelvűség sokszor mint átmeneti szakasz szerepel – bár a kétnyelvűség lehet állandó, stabil állapot is. Az általánosabb helyzet azonban, különösen a 20. században, az, hogy az államnyelv kiszorítja a kisebbség nyelvét amikor a két nyelv használói egységes gazdasági és politikai rendszerbe kerülnek.

Ezzel szemben amikor az emberek benépesítenek egy világrészt, mint például az amerikai kontinentet sok ezer évvel ezelőtt, akkor a legjellemzőbb nyelvi változás a nyelvek elágazása. Új nyelvek úgy jönnek létre, hogy népcsoportok elválnak az anyacsoporttól. Ez a nagy társadalmi folyamat képezi a nyelvtörténezek családfa-elméletének az alapját.¹ A mai világban azonban egy nyelvcsoporthoz kiterjeszkedése üres világrészekre igen ritka jelenség. Inkább összejönnek, összeütköznek, vagy összevannak kényszerítve a nyelvcsoporthoz – határalakítás, gyarmatosítás, vagy munkakereső, menekülő vándorlás következtében. Az ilyen társadalmi változások nyelvi következményeit kevésbé ismerjük.² Ide tartozik nemcsak az új; összetett nyelvek kialakulása – mint például a pidzsin és kreol nyelvek a Karib-szigeteken –, hanem a kétnyelvűség, a nyelvcseré és a kisebb nyelvek halála is.

A nyelvcserét, mint szociolingvisztikai jelenséget, két oldalról lehet vizsgálni, és a kettő közötti kapcsolat igen lényeges. A szociológiai kérdés az, hogy milyen társadalmi helyzetben történik nyelvcseré, pontosan mi a folyamata, milyen társadalmi, szimbolikus és nyelvi tényezők határozzák meg. Ebben benne van az az előfeltétel, hogy nyelvi különbségek sokféle személyi identitást képesek jelezni, és az is, hogy az emberi beszéd formája mindig alkalmazkodik a közvetlen szituációhoz és a szituáció szerint változik.³ Azt is szeretnénk tudni tehát, hogy az identitást kifejező nyelvi különbségek és a szituációk vagy események szerinti nyelvi variáció miként függ össze a nyelvcserével. Másrésztől vannak a nyelvészeti kérdések. Fogadjuk el azt a szociolingvisztikai elméletet, hogy a nyelv nem csupán autonóm rendszer, hanem kognitív tényezők, társadalmi funkciók és használati szokások mind befolyásolhatják és korlátozhatják struktúráját. Ekkor azonnal világossá lesz, hogy a nyelvcseré voltaképpen egy „természetes kísérletet” nyújt: egy közösségben drámaian megváltozik a nyelv használata és funkciója, gyakran egy-két generáció alatt. Ebben a folyamatban megfigyelhetjük, hogy az ilyen változásoknak van-e hatása a nyelv szerkezetére, és ha van, akkor milyen ez a hatás. Mindkét kérdést – a társadalmi és a nyelvészeti – meg kívánom világítani, főleg saját kutatásaim alapján.

Nézzük először a szociológiai kérdéseket! Igaz, hogy az iparosodás, az állami központosítás, a tömegkommunikáció kiépülése, tehát mind az a társadalmi változás, ami erősen jellemzi a 20. századot és különösen a II. világháború utáni időszakot, előre viszi a nyelvi kisebbségek asszimilációját. E folyamatok a kisebbséget közelebb hozzák a domináns nyelvet követelő intézményekhez: az iskolához, a munkahelyhez, a hivatalhoz. Az intézmények pedig éppen azért követelik meg az államnyelv használatát, mert az elmúlt két évszázadban a nyelv és nemzet közötti kapcsolat mélyen politizált lett, főleg Európában. Egy másik nyelv használata az államnyelv mellett vagy helyett sokszor politikai veszélynek tűnik a politikailag domináns nép szempontjából. De ezek a „külső” tényezők – az iparosodás, a nemzeti politika – nem

egyforma hatással vannak a különféle kisebbségbe került nyelvközösségekre. Szerintem nem elég ezeket az objektív és materiális feltételeket vizsgálni. Legalább olyan fontos tudni, hogy ezek hogyan befolyásolják az emberek értékrendszerét, a nyelv iránti beállítódásukat, a nyelv szimbolikus értékét számukra. Utóvégre ezek a „belső” tényezők határozzák meg a csoport nyelvhasználati rendszerét. A „belső” tényezők segítségével inkább meg lehet érteni a nyelvcsere típusait, és proponálni lehet: mely körülmények segítik illetve gátolják a nyelvcsereét.

A nyelvcsere fő példajaként szeretném nagyon röviden bemutatni Felsőőr (Oberwart) esetét. Ebben a kis burgenlandi magyar városban terepmunkát végeztem 1974-ben és többször is azóta. Összesen majdnem két évet töltöttem Felsőőrben és megpróbáltam az angolszász antropológiai elméletet és módszert követve, beilleszkedés és részvétel (participant observation) alapján megismerni az emberek mentalitását és nyelvi szokásait⁴. Noha 1921. előtt a mai Burgenland magyar terület volt, a lakosság főleg német és horvát nyelvű volt s az öt magyar község már évszázadok óta nyelvszigetnek számított. Felsőőrben, a legnagyobb magyar községben, már a 19. század közepén jelentős német lakosság volt. Sőt, a helyi rétegződést, ami fontos a nyelvcsere megértéséhez, etnikum szerint kell bemutatni. A földművelők mind magyarok voltak, zömmel reformátusok. Az értelmiségiek, a tanítók, orvosok, ügyvédek és állami tisztviselők szintén magyar nyelvűek voltak. De a kisiparosok és kereskedők, egy jómódú réteg, mely a falu közepét lakta, evangélikus és német nyelvű volt. Ők egy német nyelvű közösséget alkottak, iskolával, gimnáziummal, hetilappal és templommal. A magyar földművesek nagy része tudott valamit németül, a napszámos munka, gyerekcsere, katonaság vagy kereskedelmi kapcsolat révén. A németek egy része – a kereskedelmet megkönnyítendő – szintén megtanult magyarul. Mindazonáltal e két csoport teljesen eltérő értékrendszerrel bírt. A német társadalom polgárosult volt, a pénz presztízsére és értékére építve. Az aránylag szegény magyar gazdák viszont a földet, a munkát és a kisnemességüket becsülték. A két csoport lenézte egymást és nagyon ritka volt közöttük a házasság. A magyar vezető réteg elég közel állt a magyar földművesekhez és szintén lenézte a németiséget. De mikor a területet átcsatolták Ausztriához, akkor e réteg nagy része elmenekült Magyarországra. Német nyelvűek jöttek helyükbe. Idővel csak a város mezőgazdasággal foglalkozó lakói maradtak magyar nyelvűek: azaz a parasztság. Ők megtartották értékrendszerüket, nyelvüket. Szombathelyre jártak és elzárkóztak a német nyelvűektől.

A helyzet csak akkor változott jelentősen, amikor a második világháború utáni országos iparosodás és jólét elért Burgenlandba is. Új és kedvező lehetőségek nyíltak a szegény földművesek szánára és a fiatalok ezeket ki is használták. Részben bekapcsolódtak a német nyelvű nagyiparba, mivel kicsi birtokukat nem lehetett gépesíteni. Részben elmentek osztrák hivatalokba dolgozni és Felsőőr egyre nagyobb kereskedelmi központjába – ahol németül beszéltek. A hagyományos értékrendszerüket elhagyták. A föld, a spórolás és a szorgalom helyett a kényelmet, a tiszta munkát, a modern öltözetet és az egyre bővebb fogyasztást értékelték nagyra. Így a fiatalok a hetvenes években már nem tartották magukat parasztnak. Az új tisztviselő vagy munkásidentitást viszont a német nyelv fejezte ki. Kialakult a fiatalokban egy sajátos mentalitás: a helyi társadalmi helyzet és a hidegháború hatására arra a következtetésre jutottak, hogy a magyar nyelv a parasztság, a kelet nyelve, a múlt szimbóluma. A német nyelv viszont a jövőt, a társadalmi mobilitást ígérte és szimbolizálta. Ezért szerintük a német magas státuszt, presztízst érdemelt. Az ő elképzelésük szerint a magyar nyelv, különösen a tájszólás, amelyet otthon hallalak, alárendelt szerepet kapott a némettel szemben. A magyar azt jelezte, hogy szegény

paraszti közösségből származtak: a német azt, hogy mi és ki lett belőlük. Jelentős konfliktusok alakultak ki a generációk között a fogyasztás, a viselkedés és részben a nyelv vonatkozásában, amelyek még inkább rögzítették ezt az új szimbolikus rendszert. A fiatalok nagy része a magyart csak az idősebbek kedvéért használta, mikor falusi vagy családi szolidaritást akart mutatni. A német viszont nem csak maguk között élt, hanem minden formális, komoly ügyben használható volt, amikor igényes vagy választékos nyelvre volt szükség.

Amikor 1974-ben felmértem az őri nyelvsvokásokat, ez a mentalitás sokféleképpen megmutatkozott. Az 1. táblázat azt mutatja meg, hogy egy-egy adatközlő hogyan beszélt társaival.

1. Táblázat

Felsőőri férfiak és nők nyelvválasztása

Beszélő	Életkor	Beszélgetőpartner										
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
A	14	H	GH		G	G	G			G		G
B	15	H	GH		G	G	G			G		G
C	17	H	GH		G	G	G			G		G
D	25	H	GH	GH	GH	G	G	G	G	G		G
E	27	H	H		GH	G	G			G		G
F	25	H	H		GH	G	G			G		G
G	42		H		GH	G	G	G	G	G		G
H	17	H	H		H	GH	G			G		G
I	20	H	H	H	H	GH	G	G	G	G		G
J	39	H	H		H	GH	GH			G		G
K	22	H	H		H	GH	GH			G		G
L	23	H	H		H	GH	H		GH	G		G
M	40	H	H		H	GH		GH	G	G		G
N	52	H	H	H	GH	H		GH	G	G	G	G
O	62	H	H	H	H	H	H	H	GH	GH	G	G
P	40	H	H	H	H	H	H	GH	GH	GH		G
Q	63	H	H		H	H	H	H		GH		G
R	64	H	H	H	H	H	H	H	GH	GH		G
S	43	H	H		H	H	H	H	G	H		G
T	35	H	H	H	H	H	H	H	HG	H		G
U	41	H	H	H	H	H	H	H	HG	H		H
V	61	H	H		H	H	H	H	HG	H		G
W	54	H	H		H	H	H	H	H	H		G
X	50	H	H	H	H	H	H	H	H	H		G
Y	63	H	H	H	H	H	H	H	H	H	GH	G
Z	61	H	H		H	H	H	H	H	G	GH	G
A1	74	H	H		H	H	H	H	H	H	GH	H
B1	54	H	H		H	H	H	H	H	H	GH	H
C1	63	H	H	H	H	H	H	H	H	H	GH	H
D1	58	G	H		H	H	H	H	H	H		H
E1	64	H	H		H	H	H	H	H	H	H	H
F1	59	H	H	H	H	H	H	H	H	H	H	H

Az adatok interjúkból származnak. Ahol hiányzanak az adatok, azért hiányzanak, mert a kérdés irreleváns, pl. 14 éves adatközlőnek még nincs háztartása. Beszédpartnerek: 1. Isten, 2. nagyszülők és a velük egyidősek, 3. fekete piaci kapcsolat, 4. szülők és velük egyidősek, 5. barátok (*kolegák*), azonos korú szomszédok, 6. testvérek, 7. házastárs, 8. gyerekek és a velük azonos korúak, 9. állami tisztviselők, 10. unokák és a velük azonos korúak, 11. orvos.

Scalability = 97%   Beszélők száma = 32 (férfiak és nők)

G = német,   H = magyar

A táblázat egy implikációs skálát mutat, amelyet megfigyelések és azokat követő szisztematikus rákérdezés alapján állítottam össze. Függetlenül a beszélők vannak feltüntetve, nagyjából életkor szerint, vízszintesen pedig a beszédpartnerek, kategóriák szerint, például a beszélő szülei, gyerekei, hivatalnokok. Így leolvasható a táblázatról, hogy melyik nyelvet használja valaki a különböző beszédpartnerekkel. Megfigyelhetjük, hogy minél fiatalabb a beszélő, annál több beszédpartnerrel használja a németet. De a beszédpartnereket is sorrendbe lehet állítani. Az a kategória, amely szimbolikusan a német világhoz kötődik, inkább a jobb oldalon található. Ezekkel a beszédpartnerekkel többen beszélnek németül. Fontos, hogy a református istentisztelet áll legmesszebb a német világtól. Ha most ezt a képet nemcsak életkor szerinti leírásnak tekintjük, hanem elfogadjuk, hogy az öregek nyelvhasználata régebbi mintát követ a fiatalokénál, ahogy ezt a nyelvre vonatkozó történelmi adatok sugallják, akkor a táblázat világosan bemutatja, hogyan jött használatba a német nyelv fokozatosan és szituáció szerint; hogyan szorítja ki a magyart, szinte szabályszerűen.

De nemcsak életkor szerint fogyott a magyar szó. Vizsgáltam a társadalmi kapcsolatok hálózatát is: kinek kivel és milyen volt a mindennapi érintkezése. Akinek a kapcsolathálózata földműves emberekből állt, lényegesen többet használta a magyart, mint mások. Ez még a legfiatalabbaknál is érvényes volt és mutatja egyben az idős földművesek befolyásának erejét. Családon belül az öregek megkövetelték a magyar nyelv használatát. Meg is kapták, amit kértek, de azon az áron, hogy a fiatalok inkább családi nyelvnek tartották a magyart, hiszen csak a családban volt érvényes. Emellett a német a hatalom és a szaktekintély nyelvéné vált.

Ugyanezt az értékelést igazolja egy másik jelenség is: a beszélgetés közbeni nyelvváltás (codeswitching). Lássunk néhány példát! Egy családi vita közben a fiatal mama átváltott németre, amikor elmondta a nagyszülőknek, hogy a gyereket miként kell helyesen nevelni. A szülők erre elhallgattak; a fiatalasszony érvelése erősebbnek, nyomatékosabbnak hangzott németül. Megnyerte a vitát. Másik példa: egy apa hívta a kisfiát, aki viszont nem reagált. Harmadszor az apa már nem magyarul hívta, hanem németül. Így jelezte, hogy már nem kérésféle beszédaktusnak számított a hívás, hanem parancsnak. Harmadik példa: egy középkorú földműves, aki cipésznek is tanult, új cipőkkel kapcsolatban magyarázott valamit társainak. Mikor a hallgatók kételkedtek abban, hogy ért hozzá, átváltott németre. Ettől – úgy látszott – meggyőzőbb lett a mondanivalója. Aki németül beszélt, az tekintélyt nyert – legalábbis a fiatalok szerint.

Ez tehát az a belső folyamat, amely által a magyar nyelv szerepe és jelentősége csökkent Felsőőrben. De ez csak egy változata a nyelvcsereének.

Érdemes röviden leírni egy másik, eltérő példát is és így rámutatni arra, hogy a nyelvcsereének több típusa van. A romániai szászok között is van kétnyelvűség és nyelvcsere is, de az egész más jellegű. Évszázadok óta a román-német falvakban élő szászok gazdag tőkés földművelők voltak. A román jobbágyokkal és később részes bérlőkkel szemben ők voltak a domináns falusi réteg. Az 1970-es évek végén végzett fölmérések azt mutatják,⁵ hogy ők is és a román szomszédok is még mindig úgy vélték, hogy a németek civilizációt, magas szakértelmet és technikát hoztak a faluba tőkéjük segítségével. A németek tekintélye nem csökkent sokat, annak ellenére, hogy a háború utáni kitelepítés, kollektivizálás, központosítás és iparosítás miatt már gyakorlatilag alig van társadalmi különbség a falusi románok és németek között. A szászok közül sokan megőrzik a német nyelvet. Ez megint csak nagyobb társadalmi és nemzetközi feltételekhez fűződik: a német nyelv kapcsolta őket szimbolikusan egy gazdaságilag fejlett és ezáltal vonzó Nyugat-Németországhoz. A német nyelv igazolja német nemzetiségüket, aminek révén hosszú ideig kis csoportok eljutottak Nyugat-

Németországba, a Brandt-féle Ostpolitik jóvoltából. Mindamellet mégis van nyelvcsera a fiatalok között, de a felsőőri esettel ellentétben, az állam és munkahely nyelve, a román, nem számít presztízsnyelvnek, használata nem kölcsönöz tekintélyt. A legöregebb szászok, az őri magyarokhoz mutatis mutandis hasonlóan, csak románokkal beszélnek románul. Maguk között sosem. A középkorúak és a fiatalok viszont már inkább használják a román nyelvet, de éppen az ő szerintük legkevésbé tiszteletreméltó események közben. Náluk a viccmondás és az ittas veszekedés már románul folyik. Ez a nyelvhasználati rendszer nyilván eltér a felsőőritől. Sőt, azt lehet mondani, hogy csökkenhet a nyelvhasználat „felülről”, mint Felsőőrölt, úgy, hogy az anyanyelv tekintély nélküli családi nyelvként marad meg. Vagy ellenkezőleg, mint a latin és a szász német esetében: a nyelv tekintéllyel, presztízzsel bíró változata megmarad, de a mindennapi, káromkodó (a latin esetében a világi), az nem. Mindkét típusra van példa világszerte.⁶

Most nézzük meg röviden a nyelvcsera másik oldalát, a nyelvészeti kérdéseket! Felsőőrt vizsgálva, a nyelv változó funkciója hogyan befolyásolja a magyar nyelv szerkezetét? Itt a hagyományos szociolingvisztikai elmélet azt veti föl, hogy ahol csökken a funkció és a használat, ott várható a bonyolult vagy sajátos (jelölt) nyelvi szerkezetek kiesése. Amit nem használnak – például Őrött a választékos magyar köznyelvet –, az nem marad meg. Evvel szemben az én adataim azt mutatják, hogy ez az elmélet túl egyszerű. A funkció és szerkezet közötti kapcsolat inkább ellentmondásos és ebben a kapcsolatban a nyelv szimbolikus jelentősége is fontos szerepet játszhat.

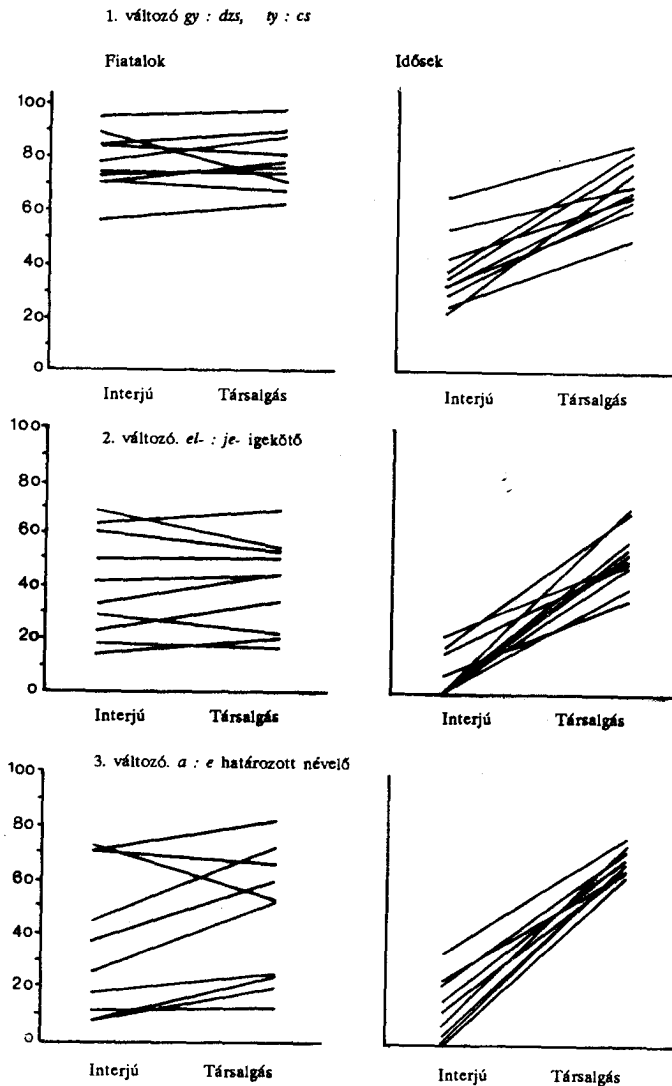
Először a felsőőri fonológiát vizsgáltam.⁷ Tudtam, hogy a helyi fonológiai változóknak két (időnként három) változata, vagyis kiejtése létezik az öregeknél. Az egyik általában megközelíti a magyar köz- vagy irodalmi nyelvet, a másik kimondottan a helyi tájszólást jellemzi. Összehasonlítottam az öregebb generációt (60–80 évig) egy fiatalabbal (24–40 évig), gondolván, hogy ami különbséget meg lehet figyelni közöttük, az nagy valószínűséggel az eltérő nyelvhasználatból következik. Az adatközlők beszédét két szituációban rögzítettem magnetofonnal: 1. Formális interjú idegen személlyel (velem, a terepmunka elején), amiben igyekeztem komoly kérdéseket feltenni. 2. Családi vagy baráti körben folytatott beszélgetés; ezeken az oldottabb beszédhelyzetet jelentő alkalmakon sokszor ott sem voltam.

A 2 táblázat három fonológiai változó esetében mutatja az eredményeket. Az első változónak a köznyelvi változata a palatalizált zöngés „gy” és párja, a zöngétlen „ty”, amelyeknek a nyelvjárásban bizonyos fonológiai környezetben „dzs” és „cs” felel meg.⁸ A második változó az *el-* igekötő, melynek a nyelvjárásbeli változata leggyakrabban *jel-*. A harmadik változó a határozott névelő (*a, az*), melyben a magánhangzónak két kiejtése van Felsőőrött: az egyik körülbelül olyan, mint a köznyelvben, a másik jóval zártabb, magasabb nyelvállású. (Mindkettő előfordulhat azonos fonológiai kontextusban.)

A táblázat összehasonlítja, hogy a két szituációban (formális interjú és kötetlen családi beszélgetés) milyen gyakran fordult elő a tájszólásra jellemző változat a másik változathoz képest. Egy-egy adatközlő produkcióját egy vonal jelzi. Ezek az adatok azt mutatják, hogy az öregebbek nyelvileg pontosan megkülönböztetik a kétféle eseményt. A tájszólásos változatokat egymás között használják, a köznyelviakat az interjúban. Meglepő módon a fiatalok eltérnek ettől. Náluk nem esett ki a köznyelvi forma, amint a szociolingvisztikai elmélet jóslja; a fiatalok ismerik a köznyelvi kiejtést, gyakran előfordul beszédükben, de nem használják következetesen azért, hogy eseményeket megkülönböztessenek vele. A két formát következetlenül változtatva használják mind az interjúban, mind a kötetlen társalgásban.

2. Táblázat

Három fonológiai változó nyelvjárási változatainak előfordulási gyakorisága százalékban

Szerintem ezt a fonológiai különbséget az előbb elmondott társadalmi helyzet alapján kell értelmezni. A fiataloknál a magyar nyelv a családi kapcsolat, a szoros összeköttetés és szolidaritás jeleként szerepel. Éppen emiatt a magyar nem alkalmas arra, hogy formális, idegenkedő jelzést adjanak vele. Tudják ugyan a köznyelvi változatot, de az ő részükre ennek a formalitást jelző funkcióját már a német nyelv tölti be.

Második példám a szóképzés területéről származik. Akik a nyelvcsere területéről vizsgálják, már többször kijelentették, hogy a nyelvcsere (vagy nyelvhalál) egyik első jele az, hogy a beszélők idegen szavakat kölcsönöznek új tárgyak elnevezésére, mert – mondják a kutatók – a beszélők nem képesek anyanyelvüket *alkotó* módon használni. Ehhez a következtetéshez legtöbbször kérdőívvel gyűjtött anyag alapján jutottak.⁹ Ezzel szemben az én adataim szabad beszédből származnak és más elméletet támasztanak alá. Az öregebb és a fiatalabb nemzedéket a szóképzésben is összehasonlítottam. Azt vizsgáltam, hogy öt igeképzőt hogyan és milyen mértékben használnak. Ezek: 1. denominális causativus (*-ít, rövid : rövidít*), 2. deverbális causativus (*-ít, áll : állít*), 3. *-tat/tet* causativus (*csinál :*

csináltat), 4. igekötő+ige (*eltesz*), 5. denominális igeképző (*-ol, kalapács: kalapácsol*).

A szociolingvisztikai elmélet szerint talán nem meglepő eredmény, hogy a fiatal nemzedék a műveltető (causativusi) igeképzőket nem használja termékenyen, sőt, alig ismeri őket. Végeredményben ezek az igeképzők elég ritkán hallhatók még az öregebbek beszédében is. Hogy a fiatalok nem ismerik őket, azt több mutató jelzi. Nemcsak alacsony e szerkezetek előfordulási gyakorisága, hanem amikor előfordulnak a fiatalok beszédében, akkor sem a szokásos szemantikával fordulnak elő; vagy ellenkezőleg: a fiatalok nem használják e képzőket ott, ahol az öregek és a köznyelv szerint a szemantika megköveteli. Viszont nagyon fontos megjegyezni, hogy ez a nyelvi csökkenés nem minden igeképzőre jellemző. Sőt, az igekötő + ige kombinációt nemcsak gyakran használják a fiatalok, hanem sokkal termékenyebben is, mint az öregek. Vagyis sokkal több olyan összetett szót hoznak létre, amely nincs meg se a magyar köznyelvben, se az öregek beszédében, se a német mintában. Az igekötő + ige kombináció az öregeknél is nagyon gyakori, de ők nem gyártanak új kombinációkat. A fiatalok által kreált szavaknak áttetsző a szemantikája, mindenki megérti őket, noha az öregek néha kijavítják a fiatalokat, ha az új szó szokatlanul hangzik számukra. Néhány példa talán megvilágítja e jelenséget¹⁰:

1. *Összecsináltuk a listát.* (Köznyelv: *összeállítottuk*)

2. *Meghalt az ember mikor lejárták.* (Köznyelv: *előfötték, elgázolták*)

3. *Olyan nagy emberek voltak, nem tudod meggondolni.* (Köznyelv: *elképzelni*).

Az, hogy a fiatalok bizonyos szóképzési mintákkal gyakran élnek, meglepő eredmény. Ezt megint az előbbi feltételek kontextusában magyarázom. Látszólag ellentmondásos az, hogy náluk eltűnt néhány képző, holott ami megmaradt, az feltűnően termékeny. De ha belegondolunk abba, hogy ezek a fiatalok nagyon ritkán használják a magyar nyelvet, de a nagyszülők és az idősek iránti tisztelet és szolidaritás arra ösztönzi őket, hogy az idősekkel mégis magyarul beszéljenek, akkor nem olyan rejtélyes a jelenség. Nyelvi alkotóképességük, kreativitásuk nem veszett el. Arra használják, hogy gondolataikat kifejezzék, még az adott hátrányos helyzetben is. Amit elvesztenek a nyelv egyik részében, azt igyekeznek máshol pótolni. Tehát a nyelvcseré nemcsak nyelvsorvadáshoz, hanem a nyelv újraalkotásához is vezethet. De ez csak akkor derül ki, ha nem a sztenderd nyelv és a preskriptív nyelvészet szempontjaiból indulunk ki, hanem a beszélő helyzetéből és stratégiájából.

Befejezésül tanulmányom lényegét két pontban szeretném összegezni:

1. Noha a nyelvcseré nyilván nagyon fontos külső társadalmi és gazdaságpolitikai tényezőktől függ, fontos vizsgálni a belső feltételeket is. Ezek közé tartozik az emberek belső mentalitása, a nyelvhez tapadó értékrendszer és attitűdök. Ezek határozzák meg, hogy melyik irányban és hogyan folyik a nyelvcseré; hogy lesz-e nyelvcseré egyáltalán.

Szeretném hangsúlyozni, hogy a külső tényezők közül a mentalitásra és a nyelvi attitűdökre különös hatása van a nemzetközi viszonyoknak. Például egy kisebbségi nyelv vonzó ereje nő, ha ez a nyelv összeköti beszélőit szimbolikusan vagy gyakorlatilag egy gazdaságilag és politikailag fejlettebb világrésszel.

2. Ha a nyelvcseré olyan, mint egy laboratórium, ahol a nyelv társadalmi funkciója és szerkezete együtt vizsgálható, akkor azt kell mondani, hogy a kettő közötti kapcsolat bonyolult és ellentmondásos. A nyelvi fonnia időnként megmarad – úgy, mint a felsőri fonológiai változók vagy a műveltető igeképzők esetében –, de eltűnik a szemantikai vagy társadalmi funkciója, amit más forma tölt be. Időnként és váratlanul a nyelv csökkenő társadalmi funkciójából, csökkenő használatából, kreativitás és új nyelvi formák keletkeznek.

*Ez a cikk az MTA Nyelvtudományi Intézetében rendezett „Társadalmi és területi változatok a magyarban” című konferencián 1990. szeptember 28-án elhangzott előadás írott változata.

Irodalom

- Dressler, W. és Wodak-Leodolter, R (szerk.): *Language death*. In: *Linguistics*. 1977. 191.
- Gal, S.: *Language Shift*. Academic Press, New York. 1979.
- Uő: *Phonological Style in Bilingualism*. In: D. Schiffrin (szerk.): *Meaning, Form and Use in Context*. Georgetown University Press, Washington, D. C. 1984.
- Uő: *Lexical Innovation and Loss*. In: N. Dorian (szerk.): *Investigating Obsolescence*. Cambridge University Press, Cambridge. 1989.
- Gumperz, J.: *Discourse Strategies*. Cambridge University Press, Cambridge. 1982.
- Hill, J.: *Language Death in Uto-Aztecan*. *International Journal of American Linguistics* 49. 1983. 3: 258–276.
- Hymes, D.: *Foundations in Sociolinguistics*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia. 1974.
- Imre Samu: Az ausztriai magyar szórványok. In: Ortutay Gyula, szerk., *Népi kultúra – népi társadalom*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1973.
- Labov, W.: *Sociolinguistic Patterns*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia. 1972.
- McClure, E.– McClure, M.: *Macro- and Microsociolinguistic Dimensions of Codeswitching in Vingard*. In: M. Heller, ed., *Codeswitching*. Mouton, The Hague. 1989.

Jegyzetek

- 1 Dell Hymes (1974) hívta fel a figyelmet erre a kapcsolatra.
- 2 Talán a fő kivétel a szókölcsonzés, illetve az interferencia, aminek hatalmas szakirodalma van.
- 3 Ezeket az alapelméleteket Hymes (1974), Gumperz (1982) és Labov (1972) fejtették ki az amerikai szociolingvisztikában.
- 4 Ennek a kutatásnak az eredményeiről részletesen beszámol Gal (1979, 1984, 1989).
- 5 Ebben a leírásban főleg McLure és McLure (1989) elemzésére támaszkodom.
- 6 Fontos összefoglaló tanulmányban Hill (1983) elemzi a nyelvcsere típusait, más példák alapján.
- 7 A fonológiai vizsgálatot Labov (1972) szociolingvisztikai módszerei segítségével végeztem.
- 8 Lásd Imre Samu munkáit a felsőöri nyelvjárásról, például (1973). A köznyelvi *magyarnak* Felsőőrben *madzsar* felel meg, a *kutya*-nak pedig *kucsa*. A köznyelvi *elmént* megfelelőt: *emént* és *jemént*. Az a névelőnek e változata is van.
- 9 Ennek az elméletnek jelentős képviselői Dressler és Wodak (1977).
- 10 Több példa és bővebb elemzés Gal (1989)-ban található.

SUSAN GAL

What is Language Shift and How Does it Take Place?

Drawing on her earlier work, especially the book *Language Shift* (Academic Press, 1979) and subsequent fieldwork, the author outlines the sociological and socio-psychological factors involved in shifting from Hungarian to German in the bilingual town of Oberwart/Felsőőr, Austria. Linguistic issues such as the loss of the ability to style-shift among young Hungarian Oberwarters and their innovating wordformation devices are demonstrated. A comparison is drawn between the language shift in Oberwart and that among the Germans in Romania. It is argued that the linguistic practices of bilingual ethnic groups reveal diverse forms of consciousness.